

- *SAMENVATTING* -

Bedreigde identiteiten:
De wisselwerking tussen
anti-islambewegingen en
de radicale islam

Vrije Universiteit Amsterdam – Faculteit der Sociale Wetenschappen

Projectleiders:

Prof. Dr. Bert Klandermans

Prof. Dr. Jacquélien van Stekelenburg

Onderzoeksteam:

Corina Duijndam, MSc

Ali Honari, MSc

Dr. Jasper Muis

Dr. ir. Marieke Slootman

Dr. Saskia Welschen

Ofra Klein, MSc

Guy Mahieu, MSc

1 Inleiding¹

Op 10 augustus 2014 wilde de nationalistische groepering ‘Pro Patria’ een mars door de Haagse Schilderswijk houden om te demonstreren tegen de vermeende islamisering van deze buurt en tegen Nederlandse jihadisten die de terroristische organisatie IS ondersteunen. Dankzij politioptreden kon een gewelddadige confrontatie tussen aanhangers van Pro Patria en bewoners van de Schilderswijk onder wie enkele radicale islamisten worden voorkomen. De bijna-confrontatie in de Schilderswijk valt samen met oplopende spanningen elders in Europa, zich uitend in verijdelde aanslagen in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Dit alles vormt de aanleiding voor de Nationale Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) om vanuit het WODC (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum) wetenschappelijk onderzoek te initiëren naar de interactie tussen de anti-islambewegingen en radicale moslims.

De onderzoekers hebben hierbij de focus verlegd van bewegingen en organisaties naar *velden*. De twee bewegingen worden gezien als oppositionele velden, dat wil zeggen, als sociale arena’s waar gestreden wordt om de toe-eigening van economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Ieder veld is gecentreerd rond specifieke belangen. Zowel het ‘anti-islamveld’ als het ‘radicale-islamveld’ zijn bijzonder dynamisch; groepen, organisatie en netwerken komen en gaan. Het onderzoek richtte zich daarom niet zozeer op de wisselwerking tussen organisaties als wel op de wisselwerking tussen actoren in het anti-islamveld en het radicale-islamveld.

2 Methode

De volgende vragen stonden in het onderzoek centraal: Hoe ziet de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld eruit in de verschillende landen? In welke mate leidt die wisselwerking tot polarisatie en tot radicalisering van denkbeelden en actierepertoires? Is hierbij sprake van escalatie? Welke de-escalerende maatregelen nemen de overheden in de bestudeerde landen en welke lessen zijn daar voor Nederland uit te trekken?

Het uitgevoerde onderzoek omvatte een verkenning van de wetenschappelijke literatuur, een vergelijkende analyse van vier landen (Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en België – specifiek Vlaanderen), expertinterviews en een analyse van relevante inhoud op sociale media (Facebook en Twitter) in de vier onderzochte landen.

De keuze van de landen is onder andere gebaseerd op het burgerschapsmodel en de aan- of afwezigheid van krachtige anti-islambewegingen of politieke partijen. Frankrijk en Vlaanderen hebben een relatief sterk partijpolitiek aanbod en een relatief zwak bewegingsaanbod. Zij het dat in Frankrijk de *laïcité* een krachtige beweging tegen het vermengen van religie en politiek voedt. Tot de komst van *Alternative für Deutschland* (AfD) was Duitsland een land met een relatief zwak partijpolitiek aanbod en een relatief sterk bewegingsaanbod. In het politieke landschap van het VK ontbrak lange tijd zowel een sterke politieke partij als een sterke beweging, maar de laatste jaren is met de opkomst van de *English Defence League* een sterke beweging op het toneel verschenen, die echter ook weer snel in omvang afnam.

¹ Voor literatuurverwijzingen zie het volledige rapport.

Het onderzoek kent een aantal beperkingen, mede vanwege een niet onbegrensd budget. Zo was de hoeveelheid literatuur die verwerkt kon worden begrensd. Verder was niet elke benaderde expert in staat of bereid mee te werken. Daarnaast zijn vanwege de taalbarrière geen bronnen onderzocht in bijvoorbeeld het Arabisch en is bij de onlineanalyse alleen gekeken naar Twitter en Facebook. En verder is niet onderzocht in hoeverre offline- en onlineactiviteiten met elkaar in verbinding staan; dit zou aanvullend onderzoek vereisen.

3 Analytisch kader

De twee onderzochte velden staan niet op zichzelf maar zijn ingebed in een bredere context, die de velden en de wisselwerking tussen de velden beïnvloedt. De velden, en de actoren in de velden, worden in hun keuzes en ontwikkeling gevormd door omgevingsfactoren, die we typeren als *burgerschapsmodellen* en *politieke en discursieve mogelijkheden*. De betreffende burgerschapsmodellen en de politieke mogelijkheden en barrières bepalen de wijze waarop burgers claims uiten, en geven vorm aan het discours van bestaande of opkomende anti-islampartijen en sociale bewegingen. Uitgangspunt daarbij was dat elk land anti-islamsentimenten kent; dus dat de vraagzijde aan de anti-islamkant min of meer constant is. Daarnaast zijn de ontwikkelingen in de (inter)nationale omgeving meegenomen in de analyse.

3.1 (Inter)nationale omgeving

Internationale ontwikkelingen oefenen invloed uit op het anti-islam- en het radicale-islamveld. Zo blijkt de dreiging of het daadwerkelijk plaatsvinden van terroristische aanslagen vanuit jihadistische hoek, maar ook de aanrandingen door migranten tijdens de jaarwisseling van 2016 in Keulen in elk van de onderzochte landen een centraal thema te vormen binnen de anti-islamdiscoursen. De verwijzing naar deze gebeurtenissen beoogt het argument te ondersteunen dat er dreiging uitgaat van 'de islam', waartegen hoognodig actie moet worden ondernomen. Internationale gebeurtenissen vormen ook voor radicale-islamvertogen een inspiratiebron. Reacties van westerse landen op het conflict in Israël worden door radicale moslims gezien als bewijs dat er politiek gezien met twee maten gemeten wordt. Het stichten van een islamitisch kalifaat in Syrië wordt door een aanzienlijk deel van hen als nastrevenswaardig gezien. Zo heeft de situatie in Syrië en Irak voor elk van de vier beschreven landen invloed op de wisselwerking.

3.2 Burgerschapsmodellen

Een burgerschapsmodel heeft betrekking op de mate waarin culturele en religieuze groeperingen de ruimte krijgen om hun religieuze of culturele identiteit en praktijk(en) te beleven. We schetsten twee dimensies waarop burgerschapsmodellen worden onderscheiden, *ruimte voor groepsrechten* (monisme vs. pluralisme), en *toegang tot burgerrechten* (etnische visie [*jus solis*] vs. civiel territoriaal [*jus sanguinis*]). De vier landen in onze studie werden aan de hand van deze dimensies als volgt getypeerd: Duitsland combineert een etnische visie met een cultureel monistische visie (is 'assimilationistisch'); Frankrijk combineert een monistische visie met civiel territoriaal (is universalistisch) en België (Vlaanderen) en het VK combineren cultureel pluralisme met civiel territoriaal (is multiculturalistisch). Dus in Frankrijk en Duitsland is relatief weinig ruimte voor religieuze en etnische groepsidentiteiten, terwijl in België en het VK meer ruimte voor groepsidentiteiten is.

3.3 Structuur en politieke en discursieve mogelijkheden

Het radicale-islamveld is onderhevig aan snelle veranderingen; door repressie verdwijnen organisaties snel of gaan verder onder een andere naam. Dit geldt voor alle vier de onderzochte landen, en werd ook bevestigd door de online-analyse. Veel radicale-islamactoren die in de literatuurstudie naar voren kwamen, waren online niet (meer) vindbaar. Dit gold feitelijk voor bijna alle groeperingen en personen die in de literatuurstudie werden benoemd, in alle vier de landen.

Institutionele en discursieve politieke barrières of mogelijkheden bepalen de mate waarin een partij of een sociale beweging anti-islamsentimenten kan mobiliseren. Als politieke partijen dat sentiment mobiliseren en kanaliseren is er minder noodzaak voor sociale bewegingen om dat te doen, aldus Hutter (2014).

3.4 Directe en indirecte wisselwerking

De wisselwerking tussen radicale islam en anti-islam kan direct of indirect zijn en gereguleerd of ongereguleerd. Bij direct gereguleerd denke men aan een televisiedebat tussen partijen; bij direct ongereguleerd aan een confrontatie tussen twee demonstrerende groeperingen. Bij indirecte wisselwerking kan men wel of niet aan elkaar refereren. Bij indirect zonder dat men aan elkaar refereert, kan men denken aan wetgeving die de bewegingsvrijheid van een groep inperkt; bij indirect waarbij men wél aan elkaar refereert aan een negatieve post over de andere organisatie. Al deze vormen van wisselwerking kunnen tot escalatie leiden, waarbij discursieve en actierpertoires polariseren en radicaliseren. Wanneer zich dit deels online afspeelt, wat tegenwoordig al gauw het geval is, is het gevaar van polarisatie en escalatie nog groter, vanwege de drempelverlagende werking van het internet.

Aan de hand van dit analytisch kader is de context, de twee velden, en de wisselwerking en escalatie tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld in het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) beschreven.

4 Verenigd Koninkrijk

4.1 Context

Het Verenigd Koninkrijk kent van oudsher een cultureel pluralistisch burgerschapsmodel met een relatief sterke nadruk op en ruimte voor de groepsrechten en belangen van minderheden, waaronder de moslimgemeenschap (4.8 % van de totale bevolking).

Op het politieke niveau zijn extreemrechtse en anti-islampartijen slechts marginaal vertegenwoordigd. Verklaringen hiervoor moeten worden gezocht in het kiesstelsel en een sterke civiel/ liberaal georiënteerde politieke cultuur.

4.2 Anti-islamveld

Op de uiterst rechterflank van het politieke spectrum opereren extreemrechtse splinterpartijen als de British National Party, die uitgaat van een dreiging van de radicale islam en de islamisering van het VK. Zij probeert politieke legitimiteit en geloofwaardigheid in de formele, electorale arena te krijgen. Het anti-islamgeluid manifesteert zich echter primair op het niveau van sociale bewegingen. Een prominente groepering is de English Defence League (EDL), hoewel die op het moment van schrijven geen grote rol meer speelt. Zij stelt dat er een dreiging uitgaat van de radicale islam, maar waarschuwt ook breder voor het gevaar van de 'islamisering van het

VK, waar bovendien het ‘establishment’ en ‘links’ aan hebben bijgedragen. Het actierepertoire bestaat uit demonstratieve acties, zoals straatprotesten (‘march and grow’) en confronterende acties. Een nieuwere speler is Britain First, een groepering die straatactivisme combineert met politieke participatie. Spraakmakend waren de zaken Pavlo Lapshyn en Zack Davies – twee ‘lone actors’ die zich aan geweld schuldig maakten tegen migranten. Beiden handelden individueel en zijn niet op een directe manier in verband te brengen met EDL.

In het VK heeft de groepering EDL verreweg de meest prominente online aanwezigheid, mede doordat zeer veel lokale afdelingen van de EDL actief zijn op Facebook. Verder valt op dat, in tegenstelling tot de andere onderzochte landen, de Britse anti-islamactoren gezamenlijk een hecht netwerk vormen, wat kan verklaren dat (oproepen) tot acties zich snel over het land verspreiden.

4.3 Radicale-islamveld

Het radicale-islamveld in het VK kenmerkt zich door een fluïde en gefragmenteerd karakter; tegelijkertijd zijn er enkele ideologische koepelorganisaties die een meer constante rol spelen. De belangrijkste daarvan in de afgelopen 20 jaar was *Al-Muhajiroun* (AM), opgericht door de oud-leider van de internationale organisatie *Hizb ut-Tahrir*. AM is opgeheven maar onder invloed van leider Anjem Choudary zijn verschillende follow-up’s ontstaan zoals *Islam4UK* en het internationale *Sharia4-netwerk*.

Het discursieve repertoire van bovenstaande groeperingen bestaat uit het benadrukken van de onderdrukking van moslims en het meten met twee maten door de ‘westerse wereld’. Zij zijn voor de invoering van het kalifaat en shariawetgeving; *Hizb ut-Tahrir* enkel in moslimlanden, de andere ook in het VK. Democratie wordt afgewezen. Voor wat betreft het actierepertoire organiseert *Al-Muhajiroun* zogenaamd ‘spektakel-activisme’: stuntachtig activisme waarbij de primaire beweegreden is om zoveel mogelijk media-aandacht te genereren. Hierbij speelt het Britse medialandschap een faciliterende rol. Bovendien zijn er in de marges van de beweging ‘lone actors’ geweest die aanslagen hebben gepleegd en bestaat via het *Sharia4-netwerk* een rekruteringsnetwerk voor Syrië- en Irakgangers. Daarnaast is sprake van door IS- en Al Qaida geïnspireerde grassrootsnetwerken.

In vergelijking met het netwerk van anti-islamactoren, zijn radicale-islam groeperingen online nauwelijks met elkaar verbonden. Ze vormen een sterk gefragmenteerd netwerk. Radicale-islamgroeperingen isoleren zich van andere, meer gematigde of andersoortige groepen en discussiepagina’s.

4.4 Wisselwerking en escalatie

In het VK zijn verschillende voorbeelden te zien van directe wisselwerking tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld. Zo was de oprichting van de EDL een directe reactie op een protestactie van leden van *Islam4UK*. Een ander voorbeeld van directe wisselwerking zijn ‘de ‘moslim-’ en ‘christelijke patrouilles’. Opvallend is dat de anti-islam beweging de (radicale-) islam beweging centraal stelt als ‘tegenstander’, terwijl voor het radicale-islamveld de internationale ontwikkelingen een belangrijkere drijfveer zijn.

Verharding van het debat over moslims onder invloed van de anti-islam beweging valt onder indirecte wisselwerking. Andersom dient dit binnen het radicale-islamdiscours als ‘bewijs’ voor de toename van de onderdrukking en uitsluiting van moslims, en vormt hiermee een basis voor rekrutering voor jihadistische netwerken.

Escalatie naar geweld gebeurt veelal door acties vanuit de periferie van de bewegingen, zoals haatmisdrijven tegen moslims in de nasleep van de moord op Lee Rigby en terroristische aanslagen (geïnspireerd door resp. EDL en AM).

5 Frankrijk

5.1 Context

Bepalend voor de wisselwerking in Frankrijk en de verschijningsvormen van anti-islambewegingen is binnen het universalistische burgerschapsmodel het principe van laïcité: het publieke domein moet vrij blijven van religie; de wetten van de republiek gelden er. Vanaf het begin van de 21e eeuw wordt in de verdediging van de 'laïque' waarden de nadruk in het publieke en politieke debat meer gelegd op de islam. Eerder was het vooral politiek links dat zich inzette voor laïcité, maar na de hoofddoekjesaffaire in 2004 zet ook rechts zich hier in toenemende mate voor in, waarbij de nadruk wordt gelegd op de islam en de dreiging hiervan voor de Franse republiek.

Verder zien we dat Frankrijk in het mondiale radicale-islamveld wordt gezien als belangrijke opponent. Redenen hiervoor zijn haar militaire aanwezigheid in een groot aantal islamitische landen, de repressie van Franse islamisten en het laïque beleid, met als uitwerking bijvoorbeeld een verbod op de hoofddoek in het publieke domein.

5.2 Anti-islamveld

De belangrijkste actor in het anti-islamveld is *Front National*, momenteel onder leiding van Marine Le Pen. Andere actoren in het anti-islamveld zijn het ultra-laïque *Riposte Laïque* en *Bloc Identitaire*, waarin politiek links en rechts samenkomen om de 'laïque waarden' van Frankrijk te verdedigen, voornamelijk tegen de islam en de vermeende aanwezigheid van grote aantallen moslims. Een dominant idee is de veronderstelling dat de moslims het land (en breder: Europa) willen overnemen. In het actierepertoire zien we vooral een nadruk op de identitaire dreiging door de islam en de aanwezigheid van islamitische symbolen; zo werden publiekelijke provocatieve evenementen georganiseerd met varkensvlees als eten.

Kijkend naar de wisselwerking bestaan de belangrijkste actoren echter uit ultra-laïque opiniemakers met een anti-islamgeluid, waaronder *Charlie Hebdo*.

Ook de Facebookanalyse van het Franse anti-islamveld toont aan dat de actoren die online prominent aanwezig zijn, weinig verschillen van de actoren die het meest zichtbaar zijn offline. Het onlinenetwerk laat zien dat de meeste Facebookpagina's gelinkt zijn aan het Front National.

5.3 Radicale-islamveld

Aan de radicale-islamzijde zien we dat de belangrijkste nog bestaande actoren verband houden met aan *IS*- en *Al Qaida*-gerelateerde netwerken. Daarnaast zijn er nog een aantal organisaties binnen het veld die eerder getypeerd kunnen worden als orthodox. Van deze laatste speelt het *UOIF* een rol bij de indirecte wisselwerking. De grootste dreiging gaat uit van 'lone actors' of kleine groeperingen die zijn geïnspireerd door het radicale gedachtegoed waar zij onder andere via sociale media mee in aanraking komen. Het actierepertoire van deze jihadistische groeperingen bestaat voor een groot deel uit de strijd voor een kalifaat in Irak en Syrië. Daarnaast behoort ook Frankrijk zelf tot het doelwit, en bestaat er een reële dreiging dat zij die in Syrië en Irak gevochten hebben een aanslag op eigen bodem plegen, en anderen daarvoor inspireren, zoals we hebben gezien bij de recente aanslagen op de redactie van *Charlie Hebdo* en in Parijs in november 2015.

Online is bovendien de Franse imam *Rachid Abou Houdeyfa* erg actief; in hoeverre hij als radicaal kan worden bestempeld is de vraag, zo wijst hij geweld af en is voor een open debat tussen de moslim- en niet-moslimgemeenschap.

5.4 Wisselwerking en escalatie

Als grote extreemrechtse partij beïnvloedt het Front National de wisselwerking tussen het anti- en radicale-islamveld. Zo is hierdoor weinig ruimte voor sociale bewegingen met een overeenkomstige agenda. Het anti-islamsentiment wordt enerzijds door deze partij gekanaliseerd, anderzijds heeft de partij er mede voor gezorgd dat anti-islamgeluiden normaliseerden in politiek en media.

De wisselwerking tussen het radicale-islamveld en het anti-islamveld bestaat voornamelijk uit indirecte wisselwerking. Anti-islamactoren richten zich vooral op de islam en moslims in algemene zin. Ook andersom richten radicale-islamactoren zich vaker naar Frankrijk (en het Westen) in het algemeen, die zij ervan betichten anti-islam te zijn. Daarnaast vond er wisselwerking plaats tussen radicale-islamactoren en ultra-laïque actoren; bijvoorbeeld sinds het begin van de 21^e eeuw met *Charlie Hebdo*, hetgeen escaleerde in de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo* in 2015.

De belangrijkste dreiging van anti-islamgeweld komt ook in Frankrijk niet van organisaties maar van individuen in de marges van het anti-islamveld, die hun daden legitimeren aan de hand van het gedachtegoed van bovengenoemde bewegingen, en de normalisering van een anti-islamgeluid in politiek en media. Wat betreft radicaalislamitisch geweld kan de internationale context met de 'War on Terror' niet buiten beschouwing worden gelaten: de aanvallen door Westerse landen op o.a. Irak en Syrië vormen een belangrijke legitimering van radicale-islamactoren voor het gebruik van (terroristisch) geweld tegen onder meer Frankrijk.

6 Duitsland

6.1 Context

In Duitsland hebben extreemrechtse partijen lange tijd geen voet aan de grond kunnen krijgen, o.a. door de diepe politieke aversie voor alles wat lijkt op nationaalsocialisme en Duitslands rol in de Tweede Wereldoorlog. Aspecten in de internationale situatie die meespelen zijn de bijdrage van Duitsland aan de oorlog in Afghanistan.

6.2 Anti-islamveld

In het politieke domein bestaat sinds kort een partij op de verre rechterflank, de *AfD*. Op een van haar congressen nam ze een expliciet anti-islamstandpunt in. De belangrijkste anti-islamgroepering in Duitsland is *Pegida*, in vergelijking tot de andere drie onderzochte landen, een sterke beweging. Zij wil de islamisering van Europa ('het Avondland') tegengaan en ziet terroristische acties als gevaar, maar strijdt nog meer tegen een 'ongeremde verbreiding' van de islamitische cultuur en de gevestigde orde (de gevestigde politiek en de media) die aan die verbreiding zouden meewerken. Andere, marginale groeperingen zijn de *NPD*, *Der Republikaner* en *Pro-NRW*.

Net als offline, bestaat het Duitse onlinenetwerk uit verschillende anti-islamgroeperingen, waarvan *Pegida*, *NPD* en *AfD* de meest prominente zijn. *Pegida* heeft een centrale positie, terwijl pagina's rondom *AfD* juist veel verder weg liggen van alle andere clusters. Dit duidt erop dat *AfD* minder affiniteit heeft met de ideologie van de andere groeperingen.

6.3 Radicale-islamveld

Ook het Duitse radicale-islamveld wordt sterk beïnvloed door de internationale context, met verbanden met Oezbeekse netwerken (in verband met de steun van Duitsland aan het

dictatoriale Oezbeekse regime en de relatie Turks-Oezbeeks, en het relatief hoge aantal Duits-Turkse migranten), met door Al Qaida-geïnspireerde netwerken en met Duitse jongeren die uitreizen naar Syrië (en Irak) om zich bij IS te voegen. Het discursief repertoire komt overeen met de andere onderzochte landen, met de nadruk op de uitsluiting van moslims. Het actierepertoire bestaat uit 'spektakelactivisme', waarmee getracht wordt een achterban te creëren en te mobiliseren, en de publieke ruimte op te eisen. Daarnaast zijn ook enkele terroristische plots verijdeld, waarbij de verspreiding van de Mohammedcartoons in meerdere gevallen een motivatie van de dader(s) vormde.

6.4 Wisselwerking en escalatie

Er zijn niet veel voorbeelden van directe confrontaties in Duitsland tussen actoren uit het anti-islamveld en het radicale-islamveld. De demonstraties bij de Pro-NRW-verkiezingscampagne waar Mohammedcartoons werden getoond is de enige die bekend is bij de onderzoekers. De verschillende geweldsdelicten gepleegd door actoren uit beide velden waren niet zozeer op specifieke actoren uit het andere veld gericht, als wel op de bredere velden; zoals op 'gewone', niet-radicalen moslims. Rechts-extremistisch (met daaronder anti-islam-) geweld, zoals brandstichting van moskeeën of AZC's, komt in Duitsland in vergelijking met andere landen relatief veel voor. Ook in Duitsland gebeurt dit vanuit de marges van de beweging; zo keurt Pegida geweld officieel af. Net als in de andere landen is ook hier de wisselwerking eerder indirect en op discursief niveau waarbij in beide velden 'de vijand' wordt opgerekt tot een groot deel van de samenleving.

7 België - Vlaanderen

7.1 Context

Van belang bij de beschrijving van de wisselwerking in Vlaanderen is de langdurige aanwezigheid van het Vlaams nationalisme: de overtuiging dat Vlaanderen autonoom moet worden. Deze 'Vlaamse beweging' heeft een extreemrechtse vleugel, gekenmerkt door etnisch nationalisme en de verwerping van België als natiestaat. De sterke organisatiestructuur van deze beweging heeft gezorgd voor een structureel raamwerk waarbinnen het *Vlaams Blok* (later *Vlaams Belang*) kon ontstaan. Het discours van Vlaams Belang is genormaliseerd; mede onder invloed hiervan worden moslims en de islam in het publieke en politieke debat neergezet als probleem voor België, waarbij het onderscheid tussen de islam en radicale islam vaak wegvalt.

7.2 Anti-islamveld

Een belangrijke speler in het anti-islamveld van Vlaanderen is het Vlaams Blok, en zijn opvolger het Vlaams Belang. Naast de Vlaams nationalistische waarden ligt de nadruk in het discours op de mislukking van het multiculturalisme en het gevaar van een toenemend aantal moslims in het land, en een islam die in wezen radicaal is.

Het actierepertoire bestaat uit binnen de wet vallende middelen. Daarnaast is het opvallend hoe Dewinter, voormalig partijvoorzitter, lange tijd dominant was in media, door zijn mediagenieke en vaak controversiële acties. Net als in Frankrijk zien we bovendien dat men uitgaat van dreiging van islamitische gebruiken, met symbolische acties daarop gericht. De invloed van het Vlaams Belang is de laatste jaren afgenomen; momenteel is de N-VA de grootste partij met een Vlaams nationalistische agenda, maar met een mildere toon over migratiethema's.

Er zijn geen prominente anti-islamgroeperingen. *Voorpost* heeft een ondersteunende rol voor VB. Daarnaast is *Pegida* een nieuwe, doch nog marginale, speler. Het onlineveld van anti-islamactoren is beperkt, en wordt in feite alleen gevormd door *Pegida Vlaanderen*.

7.3 Radicale-islamveld

In het Belgische radicale-islamveld zijn een aantal actoren te herkennen die een rol hebben gespeeld in de wisselwerking. Het belangrijkste gevaar komt van jongeren die naar Syrië en Irak zijn vertrokken en terugkeren. België heeft percentueel gezien het hoogste aantal jongeren dat naar deze landen is uitgereisd (op het moment van schrijven tussen de 400-500).

De meest prominente radicaalislamitische groepering in België was *Sharia4Belgium*, inmiddels ontbonden. Zij heeft een belangrijke rol gespeeld in het op gang brengen van de uitreis naar Syrië en Irak. Het gedachtegoed is gebaseerd op de Britse Al-Muhajiroun, met als doel de sharia in te voeren in België, onder andere als oplossing voor de vermeende onderdrukking van moslims door het Westen. Het actierepertoire van *Sharia4Belgium* komt overeen met dat van de Britse evenknie, namelijk mediagenieke controversiële acties. Ook worden actoren hiervan in verband gebracht met bedreigingen en de aanslagen in Brussel van maart 2016.

Daarnaast zijn er acties die geen verband houden met bovenbeschreven groeperingen maar die wel binnen het radicale-islamveld vallen en door het radicaalislamitische discours gelegitimeerd worden. Hieronder vallen onder andere de aanslag op het Joodse museum in Brussel en de aanslagen in Parijs in november 2015 door een aantal Marokkaans-Belgische daders.

Net als in de andere landen zijn eerdergenoemde radicaalislamitische actoren online niet meer te vinden. Het Vlaamse online radicale-islamnetwerk is in verhouding tot de andere landen groot, en versplinterd. Een prominente organisatie binnen het online radicale-islamnetwerk is *Al Mawada*, al hoewel zij door ons niet als radicaal bestempeld wordt.

7.4 Wisselwerking en escalatie

Opvallend in België is dat er een relatief sterke wisselwerking is (geweest) tussen actoren uit het anti-islamveld en radicale-islamveld, direct en indirect, gereguleerd en ongereguleerd. Twee specifieke actoren die hierbij een grote rol speelden waren *Sharia4Belgium* en *Vlaams Belang*. Verder geldt ook hier dat de wisselwerking zich afspeelt tussen de bredere velden 'de islam' en 'het Westen.'

Daarnaast heeft de aanwezigheid van een extreemrechtse partij invloed op de context waarin de wisselwerking plaatsvindt. Het anti-immigratie- en anti-islamdiscours zijn mede door het *Vlaams Blok/Vlaams Belang* genormaliseerd.

Escalatie in de vorm van geweld vond veelal plaats door actoren uit de marges van het ene veld gericht op het bredere 'vijandige' veld, zoals 'westerlingen' of 'moslims'. Denk aan de aanslagen in Brussel (maart 2016) en geweld tegen moslims - sinds 2012 zouden er wekelijks zo'n twee anti-islamdadens worden gepleegd.

Ook vonden enkele escalaties plaats vanuit het bredere (radicale-)islamveld met een aanleiding in ervaren onrechtvaardig, en anti-islam of racistisch, optreden van de staat.

8 Sociale media: vergelijkende netwerkanalyses van Facebook en Twitter

Naast de Facebookanalyses van de twee velden in de vier landen, werd ook onderzocht hoe de november-aanslagen in Parijs (2015) van invloed waren op het Twitterdebat. Daartoe werden tweets voorafgaand aan en na afloop van de aanslagen met elkaar vergeleken. De meest opvallende bevinding is dat het ook online, net als offline, vooral om indirecte wisselwerking gaat. In alle onderzochte landen zien we dat online discussies, zowel bij het anti-islamveld als bij het radicale-islamveld, uiting geven aan ervaren dreiging van de eigen cultuur en eigen identiteit door de 'Ander'. Deze berichten en reacties over de door de outgroup 'bedreigde identiteit' zijn nagenoeg altijd indirect, in die zin dat ze weliswaar over de 'Ander' gaan, maar niet in de eerste plaats aan de 'Ander' geadresseerd zijn. Een duidelijk onderscheid tussen gematigde en radicale moslims is hierbij eerder uitzondering dan regel.

Als gevolg hiervan figuren moslims of moslimorganisaties in het anti-islamdiscours vaak als object, niet als gesprekspartner. Er is dus vooral sprake van min of meer afzonderlijke onlinegemeenschappen, waarbinnen relatief veel hechte connecties bestaan, maar waartussen juist weinig verbindingen zijn. Het gevolg hiervan is een zogenaamd '*echo chamber effect*': men leest geen berichten vanuit andere onlinegemeenschappen en wordt zodoende niet blootgesteld aan 'teggeluiden'.

Aanhangers van anti-islam Bewegingen richten zich opvallend vaak op *niet*-moslims. Verontwaardiging en kritiek richten zich op de overheid of het politieke establishment. Op de radicaalislamitische Facebookpagina's zien we een vergelijkbaar beeld: daar moeten vooral 'de westerse landen' of 'de overheid' het ontgelden. De overheid is dus een derde belangrijke partij, omdat zij (mede) verantwoordelijk wordt gehouden voor de 'bedreiging van de identiteit'. De implicatie van deze bevinding is dat de legitimiteit van de overheid een belangrijke indicator is van weerbaarheid tegen extremistische boodschappen, en dat voor beide velden! De Twitteranalyse van voor en na de aanslagen in Parijs (2015) laat zien dat de aandacht na de aanslagen verschuift van vluchtelingen en migranten naar de islam en moslims. De toon is niet veranderd; deze was namelijk al negatief, met de meest grove taal in het VK en Vlaanderen.

9 Analytische vergelijking tussen de onderzochte landen

Uit de analyse van de wisselwerking online en offline kunnen we concluderen dat de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld een *transnationaal verschijnsel* is dat zich in alle vier de bestudeerde landen voordoet. Op internationaal niveau speelt ten tijde van schrijven de oorlog in Irak en Syrië een belangrijke rol: in het discours van de radicale islam (het onrecht dat het Westen onschuldige moslims aandoet), in het actierepertoire dat uitgereisde jongeren mee terug naar Europa nemen, en in de netwerkwerkstructuur. Naast het transnationale karakter lijkt er op het eerste gezicht ook sprake van een geïndividuali-

seerd karakter, waarmee we bedoelen dat individuen via internet individueel radicaliseren. Het gaat voornamelijk om 'lone actors' en grassrootsnetwerken: netwerken die tamelijk spontaan ontstaan, bestaande uit familie en vrienden, geïnspireerd door het jihadistische gedachtegoed, en met eventuele expertise van mensen die naar Syrië (of andere oorlogsgebieden) zijn gereisd en daar training hebben gekregen. Radicale-islamorganisaties zijn schaars, maar dat wil niet zeggen dat er geen radicaal-islamveld aanwezig is. Het radicale-islamveld kenmerkt zich door een fluïde en gefragmenteerde netwerkstructuur met kleinere cellen. Organisaties komen en gaan. Het veld is sterk transnationaal, diffuus, en fluïde.

Ook het discours van anti-islam heeft een transnationaal karakter, met een belangrijke rol voor de oorlog in Irak en Syrië.

Echter, hoewel het transnationale karakter gelijkenis vertoonde tussen de vier landen, gold dit interessant genoeg niet voor de *nationale context*. *Burgerschapsmodellen* en *politieke mogelijkheden* varieerden van land tot land en maakten dat het transnationale fenomeen een lokale kleur kreeg. Zo is in Frankrijk de reikwijdte van het Front National en het ultra-laïque veld (zowel in de politiek als in de media) groot, omdat partij en beweging kunnen inhaken op twee Franse masterframes (nationalisme en laïcité). In Vlaanderen schept het Vlaams nationalisme kaders voor extremere vormen van nationalisme, met sinds het begin van de jaren 90 een prominente aanwezigheid van Vlaams nationalistische politieke partijen (Vlaams Blok/Vlaams Belang). Alle twee hebben mede gezorgd voor een kanalisering en normalisering van het anti-islamdiscours. Onder invloed van deze ontwikkelingen zien we dat in beide landen een verbod op het dragen van een hoofddoekje is ingevoerd op openbare scholen (Frankrijk) en scholen met diverse profielen (België). In Duitsland gold in verband met Duitslands rol in de Tweede Wereldoorlog voor lange tijd een taboe op alles wat met extreemrechts te maken had. Hierdoor, en door het Duitse kiesstelsel, ontbrak de politieke mogelijkheid voor extreemrechtse partijen. Sociale bewegingen met een radicaler actierepertoire konden echter wel ontstaan. Rechts-extremistisch geweld (waaronder anti-islamgeweld) komt in Duitsland, in vergelijking met de andere drie landen, het meest voor. In het VK is er ondanks het ontbreken van een grote politieke anti-islampartij ook sprake van een normalisering van het anti-islamdiscours, mede door de rol van de media aldaar.

Er is relatief weinig *directe wisselwerking* tussen de twee velden in alle vier de landen. Directe confrontaties zagen we in Duitsland relatief vaak, zoals bij de demonstratie tegen de verkiezingsoptocht van Pro-NRW en bij de verschillende persoonlijke bedreigingen. Ook in Vlaanderen kwam het relatief vaak voor, in de vorm van de bedreigingen van Vlaams Belang door Sharia4Belgium of de verstoringen van bijeenkomsten wederzijds. In Frankrijk speelt de directe wisselwerking, escalatie en radicalisering zich af tussen de radicale islam en het ultra-laïque veld. De aanslag op *Charlie Hebdo* is hiervan een voorbeeld. In het VK is ons één mislukte actie bekend. Hoewel terroristische aanslagen op de oppositionele velden getalsmatig beperkt zijn, had de aanslag op bijvoorbeeld de redactie van *Charlie Hebdo* nationaal en internationaal grote maatschappelijke impact.

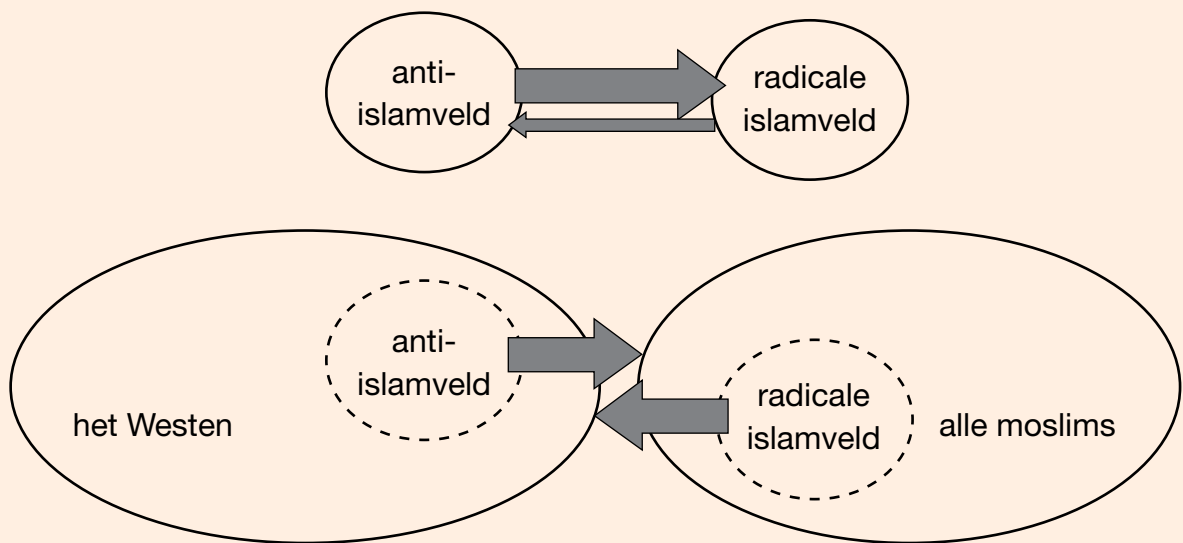
Voor de meest voorkomende vormen van wisselwerking moeten we echter verder kijken dan directe interacties waarbij actoren uit het ene veld zich expliciet richten tot actoren uit het andere veld. De meeste wisselwerking is *indirect*, door verwijzingen naar elkaar in het discursieve domein, en door beïnvloeding van de context waarin de ander zich manifesteert. Men denke bij dat laatste aan de ont-taboeïsering van het anti-islamdiscours, aan veranderingen in beleid en wetgeving, aan gewijzigde politieke agenda's en aan toegenomen media-aandacht. De meeste wisselwerking vindt plaats in het discursieve domein, waarbij het ene veld verwijst naar het andere. Deze verwijzingen tussen specifieke anti-islamactoren en radicale-islamactoren deden zich een enkele maal voor, waarvan het meest duidelijk in Vlaanderen (tussen o.a. Sharia4Belgium en Vlaams Belang) en Frankrijk (tussen radicaalislamitische actoren en Charlie Hebdo). In deze gevallen is sprake van een reeds langer bestaande wisselwerking, met een grote zichtbaarheid van de spelers aan beide zijden.

9.1 Bedreigde identiteiten: wisselwerking anti-islam en radicale islam

Kijken we naar het algemene beeld van de wisselwerking, dan zien we dat vooral in het discours van het anti-islamveld de radicale islam nadrukkelijk figureert. In het dreigingsbeeld dat geschetst wordt, staan terroristische acties uit naam van de islam centraal, evenals veranderingen van de samenleving die tegemoetkomen aan de wensen en claims van radicale moslims. De radicale islam wordt door het anti-islamveld nadrukkelijk opgevoerd in de onderbouwing dat handelen en verzet noodzakelijk is. En passant worden daarbij regelmatig alle moslims op één hoop gegooid. Ook gematigde islamitische organisaties worden voor radicaal gehouden. Omdat er culturele en terroristische dreiging uitgaat van de radicale islam, worden alle moslims als verdacht gezien en wordt de islam in zijn geheel gezien als achterlijk en verwerpelijk. Overigens is dat anti-islamsentiment niet van vandaag of gisteren en niet alleen gestoeld op terroristisch geweld. Veel mensen hebben ook zonder geweld en aanslagen moeite met moslims die ‘normaal’ hun godsdienst willen uitoefenen, denk bijvoorbeeld aan verzet tegen de bouw van moskeeën in alle onderzochte landen. En ook voor 9/11 (2001) hadden veel mensen al een negatieve houding ten aanzien van buitenlanders in het algemeen en moslims in het bijzonder. Andersom lijkt het radicale-islamveld veel minder te refereren aan het anti-islamveld. Dit is in Figuur 1 verbeeld door middel van de veel dunnere pijl van het radicale-islamveld naar het anti-islamveld. Hoewel vanuit het radicale-islamveld soms gereageerd wordt op specifieke islam-onvriendelijke acties vanuit het anti-islamveld (en daarbuiten), wordt het radicale-islamdiscours niet bepaald door het anti-islamveld.

Echter, hier is niet alles mee gezegd. Zoals we constateerden in de landenhoofdstukken is het radicale-islamdiscours wel degelijk ingegeven door de dreiging die uitgaat van een anti-islamdiscours en anti-islamacties, alleen richt het discours zich niet tegen de nationale actor die wij het ‘anti-islamveld’ genoemd hebben, maar tegen de hele westerse wereld, namelijk het hypocriete Westen dat zich tegen de islam keert. Het bestempelt de hele westerse wereld als anti-islam, die daarmee een bedreiging vormt die bezworen moet worden. Dit vormt een parallel met het anti-islamveld, dat zich richt tegen het gevaar dat uitgaat van moslims in het algemeen – niet alleen van radicale of jihadistische. Kortom er is sprake van wisselwerking, maar op een complexere manier dan in de vorm van directe confrontaties tussen representanten van de twee velden. In plaats daarvan richten radicale moslims in het bredere islamveld zich tegen de westerse wereld in het algemeen. Daartegenover richt het anti-islamveld zich tegen moslims in het algemeen. Overigens richten beide kampen zich ook tegen de nationale overheden die respectievelijk verzuimen de westerse waarden te verdedigen, dan wel de discriminatie van moslims tegen te gaan. Met dit alles is de wisselwerking toch evenwichtiger dan zij zich aanvankelijk liet aanzien, in die zin dat zij niet plaatsvindt tussen een anti-islamveld en een radicaal-islamveld (bovenste figuur), maar tussen twee identiteiten die zich tegen elkaar afzetten (onderste figuur).

Hieruit volgt dat de aanslagen zoals in Parijs (2015) en Brussel (2016) ook onder directe wisselwerking vallen, aangezien ook de ‘gewone’ burgers door het radicale-islamveld als opponenten worden gezien. En hoewel deze aanslagen klein in aantal zijn, zijn zij groot in effect. Ook geweldacties tegen ‘gewone’ moslims vanuit het anti-islamkamp vallen dan onder directe wisselwerking.

Figuur 1: schematische weergave wisselwerking anti-islamveld en radicale-islamveld

Maar er is meer. Acties leiden lang niet altijd tot tegenacties en verdergaande escalatie. Dit is misschien wel zo voor het anti-islamveld, gepreoccupeerd als het is met het (radicale-) islamveld, maar het radicale-islamveld laat zich lang niet altijd provoceren door acties vanuit het anti-islamkamp. Bovendien zijn het niet noodzakelijkerwijs de uitspraken of acties van de twee velden die leiden tot radicalisering; immers beide discoursen refereren aan delen van de samenleving die veel breder zijn dan alleen het andere veld. Zo zijn het niet alleen uitspraken van het anti-islamveld of het radicale-islamveld die de wisselwerking verder doen radicaliseren, maar ook uitspraken en acties van het establishment. Sterker nog, juist uitspraken en acties van het establishment zijn koren op de molen van het radicale-islamveld. Die zijn voor hen een illustratie van de ‘hypocrisie’ en anti-islamhouding van ‘het Westen’ dat in zijn geheel als een gevaar voor moslims wordt gezien. Omgekeerd wordt het anti-islamveld niet alleen gevoed door jihadistische acties. Zo werden de aanrandingen in Keulen, nog voordat duidelijk was wie de daders waren, al aangevoerd als bewijs dat ‘de islam’ aanzet tot grensoverschrijdend gedrag. Daarnaast zien we dat het anti-islamveld reageert op de politiek en de media en radicaliseert in reactie op het gevoel dat ze door politiek en media tekortgedaan worden – ‘de politiek’ en ‘de media’ verzwijgen problemen en zijn op de handen van de moslims.

Wat is de rol die de sociale media spelen in de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld? Onze a priori-indeling van landen in sterke/zwakke partij en/of sterke/zwakke beweging op basis van offline-indicatoren (parlementszetels/straatprotesten) zie we online weerspiegeld. Voorts laat onze analyse van anti-islam-Facebookpagina’s zien dat in alle vier de landen de actoren die offline prominent aanwezig zijn, dat online ook zijn. Voor de radicale islam is het beeld complexer. In Duitsland komen online en offline overeen, maar in de andere drie landen is dat minder het geval.

Daarbij geeft de afwezigheid van links over en weer aan dat politieke partijen en sociale bewegingen betrekkelijk gescheiden van elkaar opereren. Hoewel dat in het oorspronkelijk onderzoeksplan niet voorzien was, betekenden de november-aanslagen in Parijs (2015) een buitengewone kans om het verband tussen ‘tweets’ en ‘streets’ te onderzoeken. In hoeverre beïnvloedden die aanslagen (de streets) het onlinedebat (de tweets)? Logischerwijs was die invloed in Frankrijk groot. In de andere drie landen was die geringer; nationale en lokale kwesties trokken daar meer de aandacht. Bovendien ebde de golf spoedig weer weg, binnen enkele dagen gingen de sociale media weer over tot de orde van de dag. De omgekeerde vraag is even interessant. In hoeverre heeft het onlinediscours invloed op wat er gebeurt in

de ‘streets’? Betekent grote activiteit online dat offline een grote actie aanstaande is? Die vraag hebben we niet kunnen beantwoorden, omdat we geen offline acties gemonitord hebben. Bovendien zou het verband tussen online en offline een aparte studie hebben vereist, en daarnaast gaat de data die we uit de literatuurstudie hebben verkregen over het verleden, terwijl de data uit de onlinestudie over het hier en nu gaat. Het laatste woord is hier nog niet over gesproken, mede doordat de schaarse empirische studies elkaar tegenspreken. Zo vonden sommige onderzoekers geen steun voor de stelling dat het internet het proces van radicalisering versnelt (Von Behr e.a. 2013), terwijl anderen betogen dat sociale media wel degelijk een katalysator kunnen zijn voor gewelddadig extremisme (Pauwels e.a. 2014).

Dit debat is gerelateerd aan de zogenoemde kanaliseringthese, die stelt dat een heftig discours (offline en online) een kanaliserende werking heeft, in die zin dat een stevig online discours de kans op radicale actie offline verkleint. Gesteld wordt dat sociale media een zogenoemde ‘cathartische functie’ hebben. Woede wordt door de sociale media gekanaliseerd waardoor mensen juist minder de neiging hebben om op straat hun woede te uiten. Uit onze analyse blijkt dat ook sprake is van de omgekeerde these, namelijk dat (online) blootstelling aan het anti-islamdiscours (of radicale-islamdiscours) ervoor kan zorgen dat actoren uit de marges van het veld legitimering vinden voor geweldspelingen tegen moslims (of ‘westerlingen’). In een gepolariseerd klimaat voelen ‘lone actors’ en grassroots-netwerken in de radicale-islam- en de anti-islamhoek zich gesteund door het radicale-islam-respectievelijk anti-islamdiscours om tot geweld over te gaan tegen het ‘vijandige’ veld. Denk hierbij aan geweldspelingen tegen vrouwen met hoofddoek, de moord op moslims, of brandstichtingen van moskeeën vanuit het anti-islamveld, en de aanslagen in Parijs (november 2015) en Brussel (maart 2016) vanuit het radicale-islamveld.

Hiernaast kan het kanaliseren van anti-islamsentimenten door politieke partijen, via normalisering van het anti-islamdiscours op termijn bijdragen aan succesvolle rekrutering van de radicale islam. Een verharding en normalisering van het anti-islamklimaat kunnen in deze context namelijk door jihadisten in hun propaganda gebruikt worden als extra bewijs dat onderdrukking en uitsluiting toenemen, wat als een katalysator bij het rekruteren voor de radicale islam werkt.

10 De-escalatie

In de expertinterviews over de-escalatiemaatregelen kwamen een aantal zaken naar voren. De overheden in de onderzochte landen lijken geen expliciet, apart vastgesteld beleid te hebben om escalatie van de wisselwerking tussen actoren van beide zijden van de controversie te voorkomen. Op een dreigende escalatie wordt veelal gereageerd vanuit gevestigd langetermijnbeleid. Hierin is het onderscheid relevant tussen dialoog (*community policing*) en ordehandhaving (*repressive policing*). In Frankrijk is meer sprake van de laatste, terwijl in de andere landen ook succesvolle programma’s van *community policing* bestaan. De belangrijkste conclusie is dat een op dialoog gestoelde aanpak bewezen effectief is, maar tegelijkertijd door de ‘milde’ aanpak kan bijdragen aan een *toename* van spanningen en radicalisering bij de tegenpartij. Immers die milde aanpak is voor hen het ‘bewijs’ dat autoriteiten voor hen strenger zijn dan voor de ander. Hierbij is beeldvorming over een ongelijke en disproportionele politieaanpak olie op het vuur voor het radicaliseren van individuen of groepen. Ze draagt bij aan de versterking van het anti-establishment-sentiment, dat onder radicale actoren aan beide zijden toch al aanwezig is.

Tegelijkertijd kan een repressieve aanpak op de korte termijn leiden tot een afname van

(gewelddadig) protest, maar deze kan op de lange termijn bijdragen aan het radicaler of militanter worden van groepen of individuen. Er zijn aanwijzingen dat dit in Duitsland het geval is: door het verbieden van extreemrechtse organisaties zijn radicalen uit de extreemrechtse hoek creatief geworden in het vinden van manieren om na een verbod op een andere wijze voort te gaan. Hetzelfde proces zien we bij Al-Muhajiroun in het VK, dat geconfronteerd met een overheidsverbod een strategie ontwikkelde om zichzelf weer uit te vinden onder nieuwe namen. De-escalatie vraagt om benaderingen waarbij de politie de opposanten opzoekt, de dialoog met hen zoekt. De-escalatie vraagt om een gebalanceerde mix tussen dialoog en repressie. Alleen maar repressie zonder dialoog lijkt averechts te werken.

De aanpak van de-escalatie bij opposerende groepen zal succesvoller zijn als beide groepen gelijk behandeld worden. Goede communicatie over omstreden repressieve maatregelen is daarbij van belang. Het is voor autoriteiten cruciaal om de 'gelijkheid van de behandeling' te expliciteren en hier helder over te communiceren.

In de verschillende landenhoofdstukken hebben we gezien hoe een sterke 'wij'-'zij'-deling en vertogen over de eigen slachtofferrol een centrale plaats innemen in het discursieve repertoire van actoren in beide velden. Harde repressie, arrestaties en veroordelingen dragen alleen maar bij aan de slachtofferrol die door beide kampen gebruikt wordt als onderdeel van het discursieve repertoire en die een voedingsbodem vormt voor rekrutering.

In het onderzoek hebben de onderzoekers beschreven hoe de wisselwerking tussen het anti-islamveld en het radicale-islamveld er in de verschillende landen uitziet. Zij laten zien dat deze wisselwerking er één is tussen bedreigde identiteiten. Beide velden voelen zich bedreigd – wat betreft hun identiteit en hun cultuur en soms ook fysiek. Die identiteit is enerzijds geworteld in islamitische waarden, de ummah, het kalifaat en de jihad, of de westerse, joods-christelijke beschaving. Anderzijds wordt ze gekleurd door internationale en nationale gebeurtenissen, de nationale burgerschapsmodellen en politieke cultuur, en de inzet van de-escalerende maatregelen.

